

**ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ФИЛОЛОГИЯ ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ ФАКУЛЬТЕТІ
ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІ КАФЕДРАСЫ**

Профессор Х.К. Мұхамбеттің 85 жылдық
және профессор А. Айғабылұлының 80 жылдық мерейтойына арналған
**«ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІ: ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ПАРАДИГМАЛАР
ЖӘНЕ ЛИНГВОДИДАКТИКА»** атты
республикалық ғылыми-әдістемелік конференция

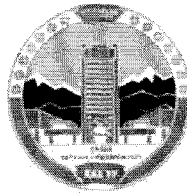
МАТЕРИАЛДАРЫ

28 сәуір, 2016 жыл

Алматы 2016

Ә.Т-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ФИЛОЛОГИЯ ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ ФАКУЛЬТЕТІ
ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІ КАФЕДРАСЫ

Профессор Х.К. Мұхамбетгін
85 жылдық және профессор
А. Айғабылұлының 80 жылдық
мерейтойына арналған
«ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІ: ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ
ПАРАДИГМАЛАР ЖӘНЕ
ЛИНГВОДИДАКТИКА» атты
республикалық ғылыми-әдістемелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

28 сәуір, 2016 жыл

Алматы
«Қазақ университеті»
2016

III. ИННОВАЦИЯЛЫҚ БАҒДАР ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІН ОҚЫТУДЫҢ ҚАЗІРГІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

<i>Абдрахманова Ж.Ә.</i> Инновациялық технологиялар арқылы оқу үдерісінің сапасын арттыру	314
<i>Акимбекова Г.Ш.</i> Тілді оқытудағы мультимедиялық технологияның рөлі	314
<i>Акимқожаева Ш.</i> Қазақ тілін деңгейлеп оқытудағы мультимедиялық технологиялардың орны	324
<i>Ахантаева Г.Ж.</i> Жобалай оқыту технологиясы арқылы қазақ тілін меңгерту психологиялық жолдары	332
<i>Аширова А.Т.</i> Сөз тіркесін дамыта оқытудың әдіс-тәсілдері	337
<i>Байелі Ә.Ж., Садыр Г.Ә., Нұрғазина А.Ө.</i> Оқу мәтіндерін типологиялық жіктеу параметрлері	344
<i>Darmenkulova R.N., Alimtayeva L.T., Amirov A.Zh.</i> The methods of students cognitive competence formation at the kazakh language lessons	349
<i>Джубанова Г.Д.</i> Роль инновационных технологий в формировании коммуникативных компетенций студентов	355
<i>Жусанбаева С.Б.</i> Тілдік бірліктерді мәтін негізінде оқыту әдістері	362
<i>Иманбердиева С., Бегалиева Л., Жакибаева К.</i> Кейс әдісін пайдаланудың тиімді жолдары	367
<i>Иманқұлова С.М.</i> Когнитивтік лингвистика және қазақ тілін үйрету әдістемесі	373
<i>Қазыбек Г. Қ. М. Мақатаевтың ақын Е.Евтушенко поэзиясын аудару ерекшелігі .....</i>	382
<i>Naraliyeva R.T., Toiganbekova M.Sh.</i> Innovative methods of teaching kazakh	393
<i>Рамазанова Ш.Ә.</i> Мәтінді меңгерту мен мүмкіндіктер	400
<i>Сейдімханова Т.Б.</i> Шешендік өнерді студенттерге меңгертудің жолдары	404
<i>Шукуманова Б.С.</i> Сабақта жаңа әдістерді пайдаланудың тиімділігі	408
<i>Шыныбекова А.К.</i> Мемлекеттік тілді ойын сабақтары арқылы меңгерту әдістері	416

Профессор
С. Б.
«ҚАЗАҚСТАН
ПАРАЛИМ
АТТЫ РЕСПУБЛИКАСЫ»

ТІЛДІК БІРЛІКТЕРДІ МӘТІН НЕГІЗІНДЕ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ

Жусанбаева Сәуле Бейсенбайқызы

ф.ғ.к. ғылым

Әл-Фараби атындағы ҚазҰПУ

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы методики обучения языковым единицам на основе текста, приведены единицы текста и речевая организация. Особое внимание уделяется видам текстовых единиц.

Тілдік бірліктерді мәтін негізінде оқып үйренуде тілдің функционалдық мүмкіндігінің, тілдің синтаксисінің, лексикасының, стилистикасының, заңдылықтары бір-бірімен тығыз ныста жүзеге асады. Мәтін сөйлеуде (ауызша, жазбаша) жүзеге асатындықтан, оқушылар оқулықтағы мәтіндермен жұмыс істейді немесе өздері құрайды. Тілдік бірліктердің мәтіндегі толық мәні мен қызметі жан-жақты ашылады. Оқушылар өздерінің тілін, сөздік қорын мәтінмен түрлі жұмыс арқылы дамытып байытады. Мәтін жаттығуларының лингвистикалық негізі – қазіргі мәтін теориясы, сөйлеу теориясы, мәтін синтаксисі немесе күрделі синтаксистік тұтастық. Мәтін жаттығуларының негізі – қазіргі мәтін теориясы, сөйлеу теориясы, мәтін синтаксисі немесе күрделі синтаксистік тұтастық. Мәтін жаттығуларының түрлері: 1) дайын мәтінмен жұмыс; 2) оқушылардың өздерінің мәтін құрауы және т.б. Мәтін жаттығуларының түрлерінің басқа жаттығулардан артықшылығы мынада көрсетілетін тілдік бірлік өзінің функционалдық қызметінде көрінеді, мәтін оның мәні мен қызметін толық түсінуде көмектеседі. Оқушы өз тілінің ауызша, жазбаша дамыту үшін үлгісін алады. Дайын мәтінмен жұмыстың түрлері мәтінді талдаудың түрлері, мәтінді күрделі синтаксистік тұтастыққа ажырату және олармен жұмыс жасау; оқып үйренін жаттығулар тілдік бірліктерді табу, олардың мәтінде қолданылу ерекшеліктеріне тоқталу себептерін түсіндіру; мәтінді өзгерту, мәтінді мазмұндау, мәтін жоспарын құру және т.б.

Оқушының өз мәтінін құруға қатысты жұмыс түрлерін тақырып таңдау, шығарманың идеясын анықтау, талдау тақырыбына материал жинау және іріктеу, шығарма жоспарын

құру, күрделі синтаксистік тұтастықты құру және олардың араларындағы ішкі байланысты орнату мақсатындағы әрекет, шығарма мәтінін жазу, оны өңдеу.

Мәтінмен жұмыс бастауыш сыныптан басталады, жоғары сыныпта жалғасады. Мәтінге ғалымдар әр түрлі анықтама береді. Мәтін дегеніміз белгілі бір тақырып пен ойға ие болатын, аяқталған күрделі синтаксистік тұтастықтардың құрылымы. Мәтіннің ең кішкене бөлшегі – айтылым. Кез келген айтылым – бұл сөйлем, бірақ кез келген сөйлем айтылым бола алмайды. Айтылым мен сөйлем екеуі бірдей құрылым емес. Сөйлем – сөйлем мүшелеріне талданады, ал айтылым тақырып пен оған қосылатын жаңа ақпараттан тұрады. Айтылымның ішкірыбын «тема» деген термин, ал жаңа іс-әрекетті «рема» термині белгілейді. Айтылым тема-ремалық қатынастан тұрады. Мәтіндегі күрделі синтаксистік тұтастықты (фразалық бірлік) құрайды. Күрделі синтаксистік тұтастықтар араларындағы байланыстарды (фонетикалық, лексикалық, синтаксистік, семантикалық байланыстар) анықтау оқушының ойлау жүйесі мен нуызша, жазбаша сөйлеу тілін дамытады.

Күрделі синтаксистік тұтастықты тема-ремалық қатынастардың тізбегі құрайды. Күрделі синтаксистік тұтастық – мәтін түзуші бірлік, өзара мағыналық және құрылымдық байланыста тұрып, мәтінде композициялық-стистикалық қызмет атқарады.

Мысалы, *Баяғыда атағы жер жарған кәрі патша өмір сүріпті. Қырық жыл отасқан әйелі қайтыс болыпты. Патшаның жалғыз ғана бойжеткен қызы бар екен. Қызының ақылына көркі сай, сұлулығы, даңқы жан-жаққа жайылыпты. Қызға құда түсушілер де көбейіпті. Күйеу бала боламыз дегендердің араларында ержүрек батырлар, шіріген байлар мен елді алдаған қулар да бар екен. (Ертегі)*

Бұл шағын мәтіннің әрбір айтылымы бірінен кейін екіншісі, яғни әрбір келесі айтылым жаңа ақпараттан хабар береді. Жаңа ақпаратты айтылымның ремалық сыңары айтады. Темалық сыңар – алдыңғы айтылымның ремасы.

Күрделі синтаксистік тұтастықтың айтылымындағы әрбір жаңа ақпаратты рема десек, айтылымнан келесі жаңа

ақпараттың ауысып отырғанын байқауға болады. Ағым араларындағы байланыстың тізбекті екені аңғарылады.

Тема-ремалық қатынасты модельдеуге болады. Мәтіндердің тізбегі әр түрлі тізбекті қатынас, параллель, аралас т.б.

Мектеп оқушыларын мәтінді айтылым, күрделі синтаксистік тұтастық сияқты мәтінтүзуші бірліктер деңгейінде түсіндіретін түрлі тапсырмалар орындату оқушылардың ойлауын жүзеге асыруға белгілі бір тақырыпта ауызша, жазбаша сөйлеу тілін дамытуға ықпал етеді.

Оқушыларда мәтін және оның негізгі белгілері туралы ұғымды қалыптастыру маңызды. Мәтін – ақпараттық тұтастықты білдіретін әрі субъектінің (мәтінді туғызушының) бейнесі, бір мақсаттағы мағыналық байланысы бар сөйлеу әрекетінің нәтижесі. Мәтіннің негізгі белгілері: байланыстың болуы және олардың тұтастыққа бірігуі.

Байланыстың түрлері: фонетикалық, лексикалық, морфологиялық, синтаксистік, семантикалық. Байланыстың ең жоғары деңгейі семантикалық байланыстан көрінеді. Мұғалім мысалдармен мәтіндегі байланыс түрлерін түсіндіреді. Мысалы: *Қыстық. Сондықтан адамдардың көбі үйінде отыр. Денсаулығын жетілдіріп жүрген ешкім жоқ.* Бұл мысалда сөйлемдер тізбекті байланыста түскен.

Мәтіннің тұтастығы тақырыптың бірлігінен, тірек сөздердің қайталануынан және т.б. көрінеді. Мәтіннің құрылымдық байланысы мен мазмұндық тұтастығы бір-бірімен ажыратылмайды. Екеуінің бірі болмаса, онда ол мәтін мақсаты құрылым деп танылмайды. Мысалы: *«Мен далаға шықтым. Көшеде жол жоқ. Көшедегі ағаштың жапырақтары сарғайған. Жанырақтардың сыбдыры естілмейді. Жасыл жапырақ адамның көлеңке. Ол денсаулыққа пайдалы».* Осы мәтінде құрылымдық байланыс мықты да, ал мағынасы жағынан тұтастық жоқ. Оқушыларға салыстыру үшін құрылымдық байланысы мен мағыналық тұтастығы анық байқалатын шағын мәтін беріп қорытындысын өздері шығарады: байланыс пен тұтастық қалай жүзеге асқанын түсіндіреді.

Мәтіннің белгілі бір қатысымдық мақсатты жүзеге асыруына қатыстындықтан, оның негізгі функционалдық-мағыналық сөйлеу

теріні: баяндау, суреттеу, пайымдау, сөйлеудің аралас түрлеріне мысалдар беріледі. Баяндауда белгілі бір уақыт аралығында болған оқиға туралы әңгімеленеді. Суреттеуде заттың сипаттары мен белгілері сипатталады.

Пайымдауда заттарды немесе құбылысты зерттейді, олардың белгілерін ашады, белгілі бір жағдайларды дәлелдейді. Бұл әдістер мәтінде аралас келеді де бір белгісі басым келеді. Тематикалық қатынаста тек қана рема сөйлеу типін қалыптастырады.

Оқушылардың қатысымдық іскерлігін қалыптастыру мақсатында берілген. Тақырыпта мәтін, диалог, сұхбат және т.б. ұйымдастыру, пікір айту, аннотация жазу және т.б. жұмыс түрлері ұйымдастырылады.

Оқушылар берілген мәтіннің кіріспе, негізгі, қорытынды бөлімдерін анықтайды. Көркем прозалық мәтінде абзацтың мазмұнын, абзацтар арасындағы байланыстар қалай жүзеге асқанын мұғалім нақты мысалдар арқылы дәлелдейді. Мысалы: М. Әуезовтің «Абай жолы» романынан «Есембай жырасы» туралы шағын үзінді негізінде абзацтардың араларындағы байланыстың қалай жүзеге асқанын көрсетуге болады.

«Үлкендер қорыққан Есембай да, тіпті ұрылар да Абайға сондайлық жат, суық боп көріне алмады. Ұры десе, осы елдің әулетеріндегі қазақтары. Көп болса: киімдері, ер-тұрманы ғана жасаман; қолдарында сойылдары ғана бар. Ондай ұрылар жайында Абайдың естіген әңгімелері соншалық көп. Кейде тіпті, сарытоқым ұры болған – ел ішіндегі үлкендердің өз нұсқасынан естіген әңгімелері де ұмытылмайтын. Қайта бір кездесіп, дәл жауға шапқан пішіндерін көрсем деген іште жүрген ынтықтығы да болатын.

Ал «Қарауыл биігі анау, жасырын жырасы мынау» деген Есембай-Найзатастар болса, ол Абайдың өз ауылының аса мәлім қоныстары. Көктемде ауылдары келіп қонып, ұзақ уақыт отырып, жайлап та кететін. Анау көрініп тұрған төскейдің сай-саласы, бие бауы, ауыл қонысы, қой өрісі – барлығы да соншалық таныс, жақын. Тіпті, былтыр боқырауда, күзем үстінде қалаға, оқуға кеткенде дәл осы қоныстан, Есембайдан кеткен болатын. Сонда тайға шапқан, асық ойнаған құрбы балаларымен жаяу жарыс жасап, асыр салған ең соңғы бір

ыстық қоныс осы болатын. Қыс бойы ауылды, елді саяхаттану есінен кетпейтін соңғы күндері дәл осы Есембайда өткені.

Берілген үзінді екі абзацтан тұрады. Бірінші абзацта алғашқы сөйлемі кіріспе мәнге ие, хабарлы сөйлем, бірақ бүкіл екі абзацқа қатысты жалпылауыш мағынада қолданылған. Өзінен кейінгі екі абзацтың алғашқысында ұрылар сипаттауы одан кейінгісінде Есембай жырасы суреттеледі. Екі абзац бір-бірімен параллель байланысқанымен, осы екі абзацтағы сөйлемдер бір ырғақта, бір интонациялық тонда оқылады. Сөйлемдердің баяндау типі де бір формада берілген.

Абзац – мәтіннің құрылымдық-мазмұндық ең кіші бірлігі. Абзацты ерекше тыныс белгісі ретінде қарауға болмай. Диктант, мазмұндама, шығарма жазғанда абзацты ажыратуға ол қате деп саналады. Себебі ол бүкіл мәтіннің мазмұнына қатысты. Абзацтың шағын тақырыбы болатынын жоғары келтірілген мысалдан байқалады: бірінші абзацтың тақырыбы – ұры, ал екіншісінікі – Есембай.

Мұғалім оқушыларға талдауға беретін мәтіндерді ұры тақырыбына мағынасы тереңдерін таңдайды.

Мектеп бағдарламасында тілдік бірліктерді мәтін деңгейінде қарастыруға бөлінген арнайы сағаттар азғантай. Бірақ үлгі мәтін бойынша тапсырмалар кездеседі. Ал Назарбаевтің зияткерлік мектебіне түсуге арналған тест тапсырмалары тілде де (қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде) тілдік бірліктерді мәтін деңгейіндегі қызметін көрсетуден құралған.

Қазақ тілін орта мектептің өзінде құрылымдық деңгейде оқытудан мәтінге, яғни сөйлеу әрекетінің нәтижесі ретінде оқытудың қажеттігін көрсетеді.

Тілдік бірліктерді мәтін негізінде оқыту мына бағытта жүргізіледі:

1. Мәтін – тілдің таным құралы ретіндегі функционалдық құбылыс.

2. Мәтін – қазақ мәдениетін білудің, үйренудің маңызды құралы.

3. Қазақ тілін оқып үйрену мәтін негізінде, яғни мәтін тілдің бірлігі ретінде қарастырылады. Оның нәтижесінде грамматикалық категорияларды, тілдік құбылыстарды тілдік жүзеге асып, лингвистикалық ұғымдар жүйелі қалыптасқандықтан.

4. Мәтін – тілдік құралдарды пайдаланудың нәтижесі. Оның негізінде тілді оқып үйрену үдерісте, әрекетте жүреді, тілдік бірліктердің сөйлеудегі функционалдық заңдылықтарын меңгереді.

5. Мәтін негізінде қатысымдық құзіреттілік қалыптасады.

6. Мәтін негізінде мектепте қазақ тілін

7. мен бірлігін қамтамасыз етеді. үйренудің маңызды екі бөлігінің: тіл жүйесін тану және әр түрлі жағдайларда тілдік нормаларды меңгерудің қажетті синтезі жүзеге асады.

Мәтін негізінде тілдік бірліктерді оқып үйрену оны құрылымдық деңгейде оқытудан құтқарады және ол өз кезегінде тілдік, лингвистикалық, қатысымдық құзіреттілікті қалыптастыру үдерісінің тұтастығы

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Валгина Н.С. Теория текста. – М.: Логос, 2004. – 30-31 с.
2. Ладыженская Т.А. Методика развития речи на уроках русского языка. М.: Просвещение, 1988. – 83-86 с.

КЕЙС ӘДІСІН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Иманбердиева Сауле, Бегалиева Лаззат, Жакибаева

Калина

*ф.ғ.д., профессор; ф.ғ.к., доцент; аға оқытушы
Алматы Менеджмент Университеті*

Қазіргі кезде білім саласында еңбек етіп жүрген ұстаздар, білім алушыларға сапалы білім беру мақсатында түрлі белсенді әдістерді қолдануда. Өйткені ұстаздың мақсаты – әрбір болашақ маман иесіне сапалы білім беру, олардың әр жақты дамуына мүмкіншілік жасау, білім алуға қызығушылығын арттыру болып табылады.

Педагогикалық үрдісте кездесетін жағдаяттарды әлде туынды мәселелерді шешудің тиімді технологиясының бірі – кейс әдісі. Кейс-технологиясын және ойдан шығарылған жағдайларға негізделген қысқа мерзімді оқытуға арналған интерактивтік технология. Кейс-технология – оқытушы-тьюторлардың дәстүрлі және қашықтықтан консультацияларды ұйымдастыру кезінде мәтіндік, аудиовизуальды және мультимедиялық оқу-әдістемелік материалдарды жинау және оларды пайдалану-